

Ճանին կեսարիա գումարուած ժողովին կը նախագահէր կեսարիոյ Թէօփիլոս եպիսկոպոսը, որ էր գլուխ եպիսկոպոսաց, իսկ Նարեկիսոս՝ Երուսաղէմի եպիսկոպոսը, մին էր ա՛յն եպիսկոպոսներէն՝ որ ունէին միմիայն ներկայութեան հանգամանք մը, ըստ եկեղեցական Պատմութեան (ՏԽՍ Տաշեան Յուշակ, էջ 225): Նամակիս հրատարակիչ Կարապետ վարդապետը իր յառաջաբանին մէջ «զկեսարիա կալան բարուրս» խօսքը կը հասկնայ կապաղովկիոյ կեսարիոյ մասին, և եկեղեցական իրաւասութեան վերաբերեալ մի խնդրի հետ կապակցութիւն կը նկատէ: Այս խօսքին նկատմամբ իմ հասկացողութիւնս պարզեցի վերև և հնար չէ կապաղովկիոյ կեսարիան հասկնալ, քանի որ Հայոց իշխանները ձեռնահասութեան խնդիր կը յուղէին. ուստի կեսարիան պէտք է նկատել Պաղեստինեան կեսարիան: Հայոց իշխաններուն արտայայտութենէն կարելի կ'ըլլայ հասկնալ թէ անոնք լաւ կը ճանչնային կեսարիան ու տեղեակ էին անոր քաղաքական և կրօնական իրաւասութեանց. յարաբերութիւններ հաստատած էին, մարդեր կը ճանչնային և ընտանի էին անոնց. այս պարագաներու տակ պիտի տարուէր մտածել թէ բիւզանդական շրջանին առաւելագէս բարգաւաճ կեսարիոյ մէջ հայ գաղութ մը պէտք էր որ գոյութիւն ունենար իր եկեղեցիով և հաստատութիւններով: Այս մըտածման աւելի ոյժ կու տայ հետեւեալ պատմական պարագան: Զ. դարու կիսուն երբ Քաղկեդոնի խնդիրը բռնկեցաւ Երուսաղէմի մէջ ու հայ վանքերը զրաւուեցան և հալածանք հանեցին յոյները, հայ վանականները այլեայլ չըջակայ տեղեր ցրուեցան. շատերը գացին կեսարիա, ինչպէս կը կարգանք Անաստաս վարդապետի Յուշակին ներածական մասին մէջ. «Եւ քաղուով քողիկն զմենասանս իւրեանց եւ զիկնս եւ ի քաց զնացիկն. եւ այլք բնակեցան ի Կեսարիա...»: Կոսկած չկայ. ակնարկուած կեսարիան Պաղեստինեան կեսարիան է, ուր կային հայ համայնք ու եկեղեցի, որոնց մօտ գացին տպաստունեցան այս հալածական վանականները ու պայծառացուցին եկեղեցին ու վանքը, և անտարակոյս անոնց հետ հիմնեցին նաև նոր վանք ու եկեղեցի:

Է. դարու քառորդին կեսարիա, ինչպէս տեսանք վերև, իսլամ տիրապետութեան ձեռքը մնաց և իսլամ քաղաք մը նկատուեցաւ ու շատ մը եկեղեցիներ մզկիթի վերածուեցան: ԺԲ. դարուն, երբ Սալահիւրը զրաւելով զայն հոն հաստատուեցան,